

Termikus sugárzás, lumineszcencia

Orvosi Biofizika I. 2024. október 29.

Kellermayer Miklós

Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

SEMMELWEIS
EGYETEM 1769

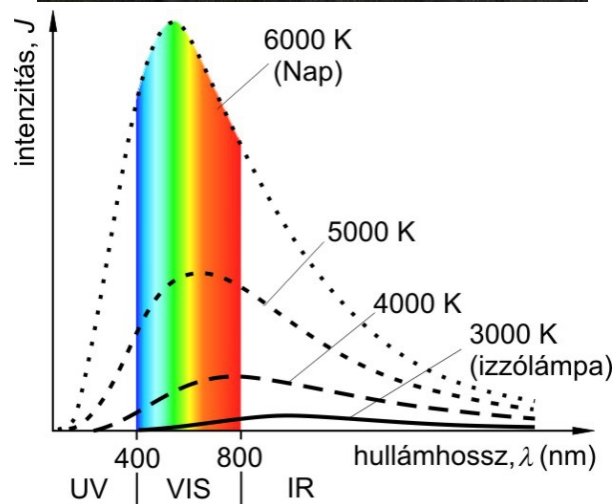
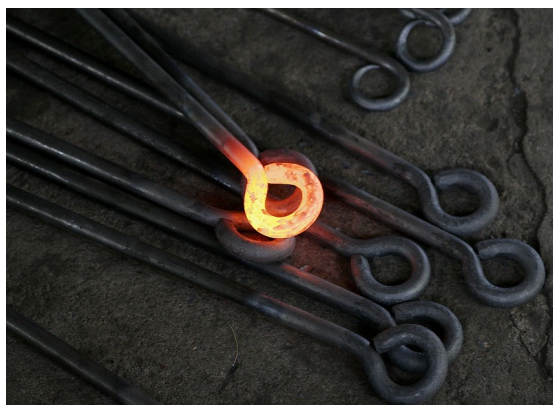
Fény keltése

Emisszió: “kibocsátás”

1. Termikus (“feketettest” v. hő-) sugárzás

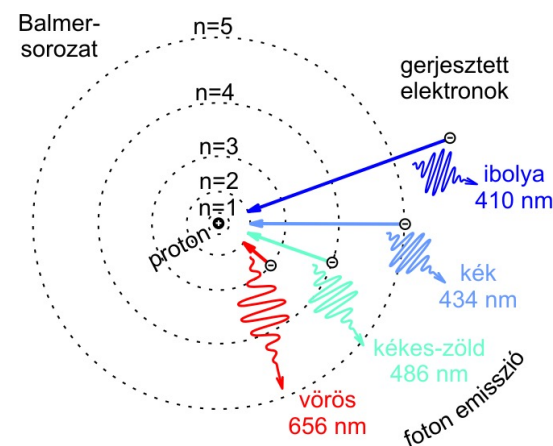
Mechanizmus: atomok, molekulák hőmozgása

Fényenergia
forrása:
rendszer
belső
energiája

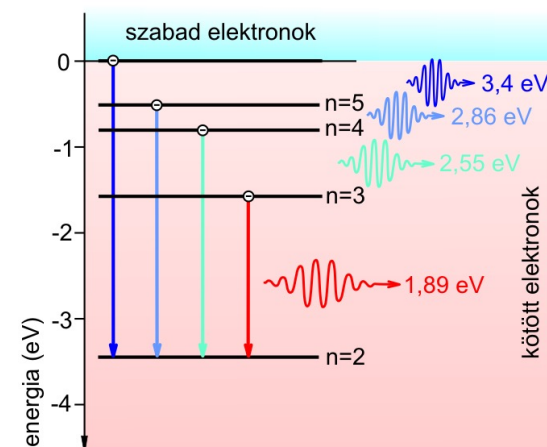

2. Lumineszcencia

Mechanizmus: gerjesztett állapoti energia kibocsátása

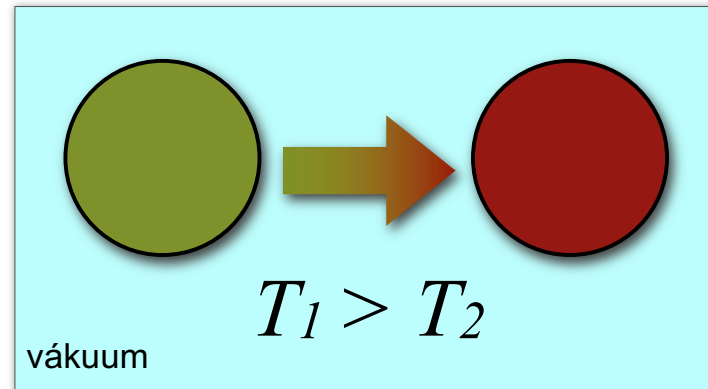

Fényenergia
forrása:
gerjesztett állapot
energiája

“Feketetest” (Termikus) sugárzás

A fénykeltés egyik mechanizmusa

Hőcsere:
hőmérséklet
kiegyenlítődés

- Magas hőmérsékletű testek fényt bocsátanak ki (emittálnak).
- Minél magasabb a test hőmérséklete, annál rövidebb hullámhosszak jelennek meg az emissziós spektrumában.

... no de mi az a “fekete test”...?

A fekete test minden ráeső fényt elnyel

A tárgyak nemcsak sugároznak, hanem a sugárzást el is nyelik (abszorbeálnak)!

Kisugárzott felületi teljesítmény (M) és abszorpciós tényező (α) aránya konstans (Kirchoff törvénye):

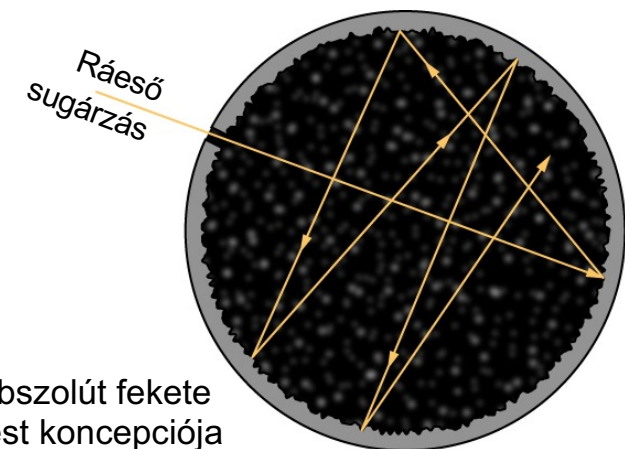
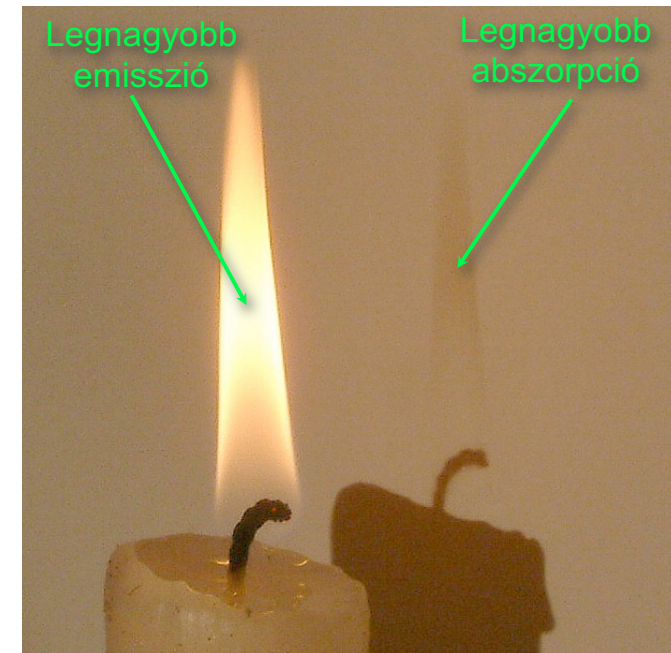
Gustav Robert Kirchhoff
(1824-1887)

$$\frac{M_{\lambda i}}{\alpha_{\lambda i}} = \frac{M_{\lambda j}}{\alpha_{\lambda j}}$$

Abszolút fekete testre (BB*):

$$\alpha_{\lambda BB} = 1 \quad (*BB = \text{"black body"})$$

- Tehát, az abszolút fekete test minden reá eső sugárzást elnyel ("semmit" nem ver vissza).
- Az abszolút fekete testen ezért a hőmérsékletfüggő emisszió ("feketetest sugárzás") ideálisan vizsgálható.

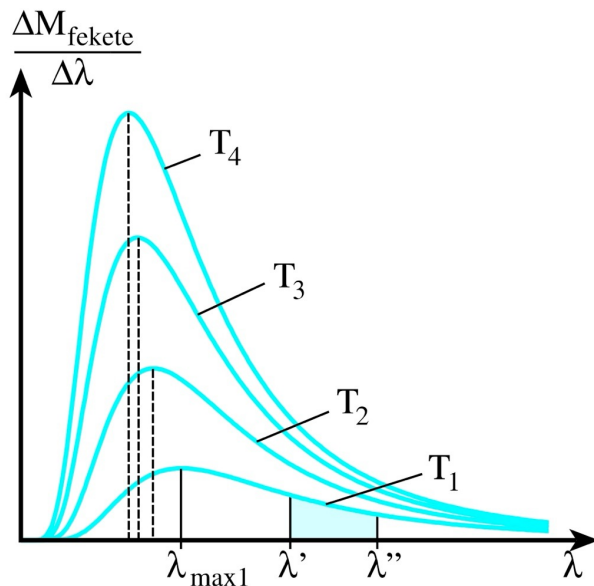
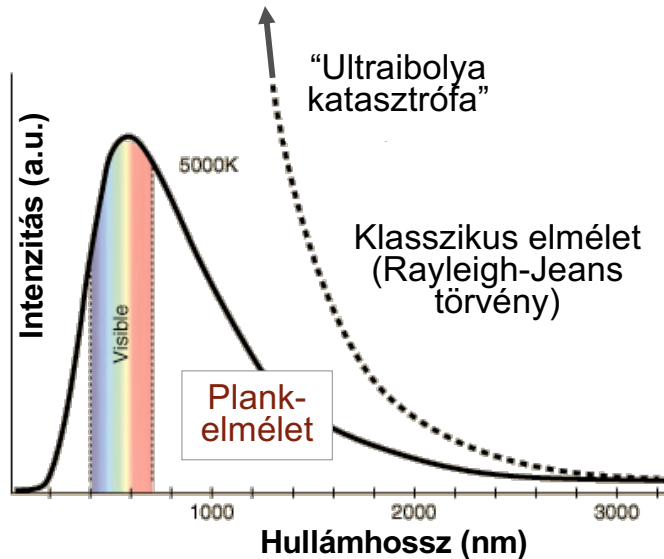

Abszolút fekete
test koncepciója

Termikus sugárzás

Tulajdonságok és levonható következtetések

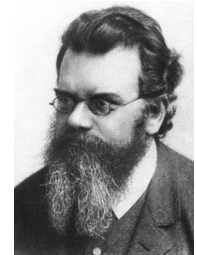
Stefan-Boltzmann törvény:

$$M_{BB}(T) = \sigma T^4$$

M_{BB} = kisugárzott felületi teljesítmény, emissziós spektrum alatti terület.

Jozef Stefan
(1835-1893)

Ludwig E. Boltzmann
(1844-1906)

Wien-féle eltolódási törvény:

$$\lambda_{\text{max}} T = \text{const}$$

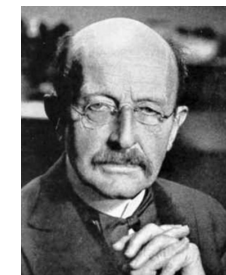
Wilhelm Wien
(1864-1928)

Planck-féle sugárzási törvény:

$$E = hf$$

h = hatáskvantum, Planck-állandó (6.626×10^{-34} Js).

Értelme: az energia csomagokban (kvantumokban) nyelődik el és emittálódik

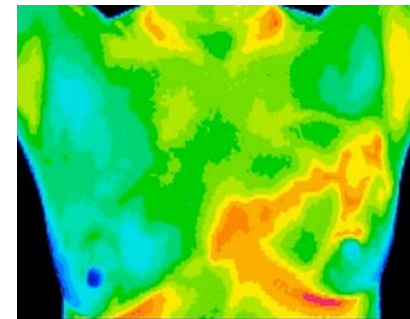

Max K. E. L. Planck
(1858-1947)

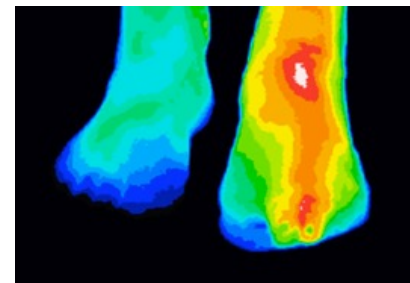
Termikus sugárzás alkalmazása

Thermográfia, infradiagnosztika

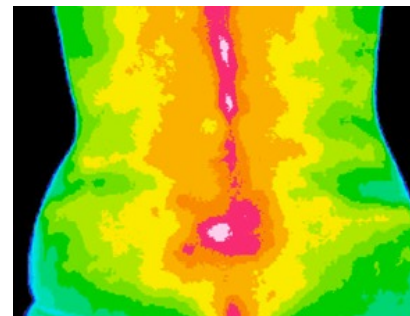
Nem abszorbeáló rétegeten “át lehet látni”

Emlőszűrés,
emlőcarcinoma

Gyulladás

Krónikus
musculoskeletális
stressz (fájdalom)

Reptéri termográfia

Lázás állapot, epidémia/pandémia detektálása, követése

Lumineszcencia

- Gerjesztett állapotból fényemisszióval járó relaxáció
- A hőmérsékleti sugárzáson felül kibocsátott sugárzás
- “Hideg fény”
- Fluoreszcencia és foszforeszcencia

Lumineszcencia mindenütt

Foto-
lumineszcencia

Lumineszcencia mindenütt

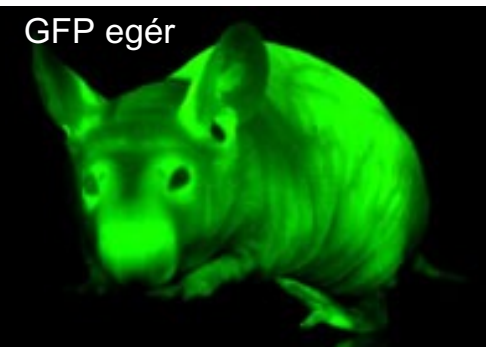
Radio-
lumineszcencia

Bio-/kemi-
lumineszcencia

Fluoreszcencia
alkalmazások

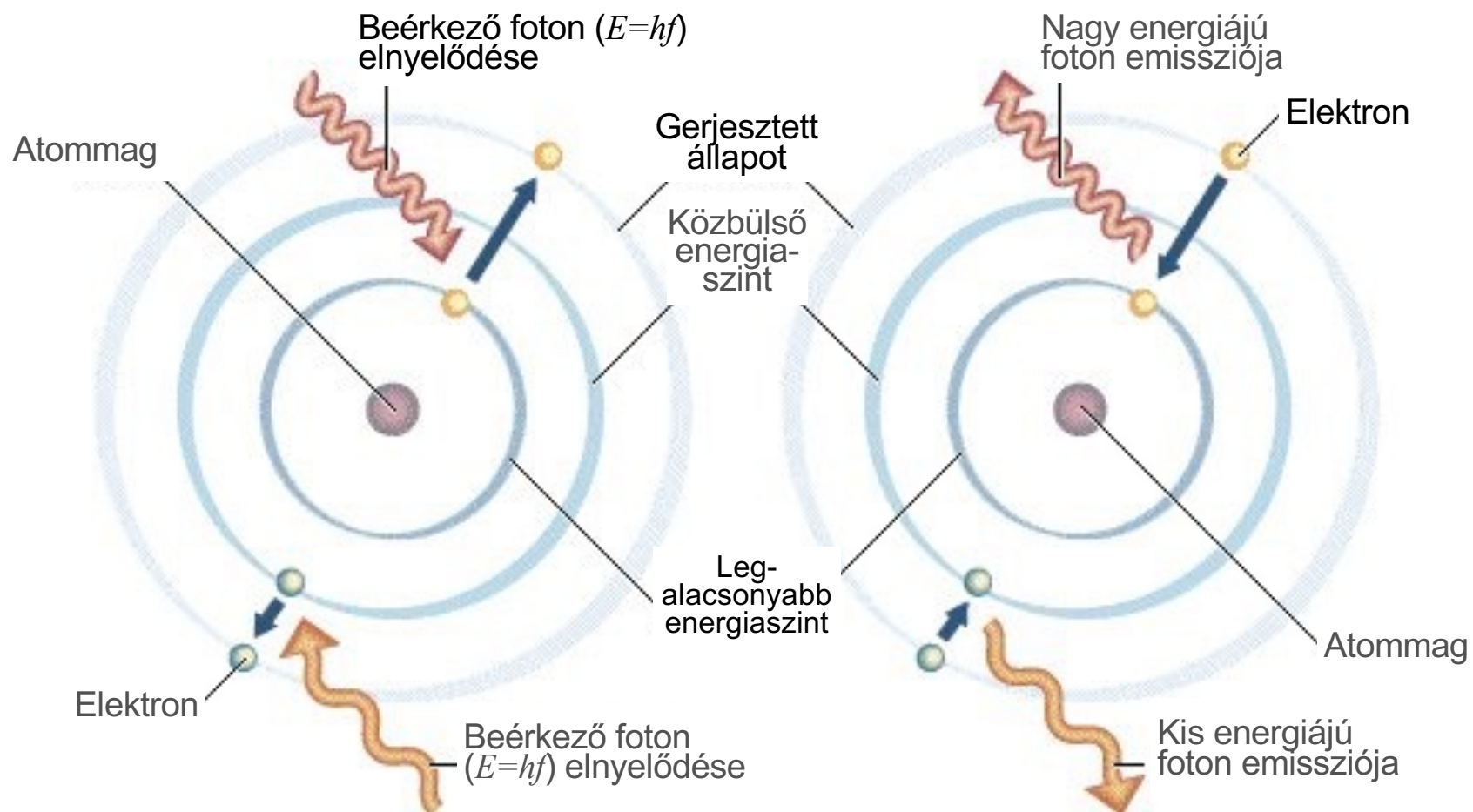

A lumineszcencia típusai

Gerjesztés <i>módja</i> szerint	Lumineszcencia típusa
fényabszorpció	fotolumineszcencia
kémiai reakció	kemilumineszcencia, biolumineszcencia
termikusan aktivált ion-rekombináció	termolumineszcencia
töltés injekció	elektrolumineszcencia
nagyenergiájú radioaktív sugárzás	radiolumineszcencia
súrlódás	tribolumineszcencia
hanghullámok	szonolumineszcencia
Gerjesztett <i>állapot</i> szerint	Lumineszcencia típusa
első gerjesztett szingulett állapot	fluoreszcencia
legalsó (gerjesztet) triplett állapot	foszforeszcencia

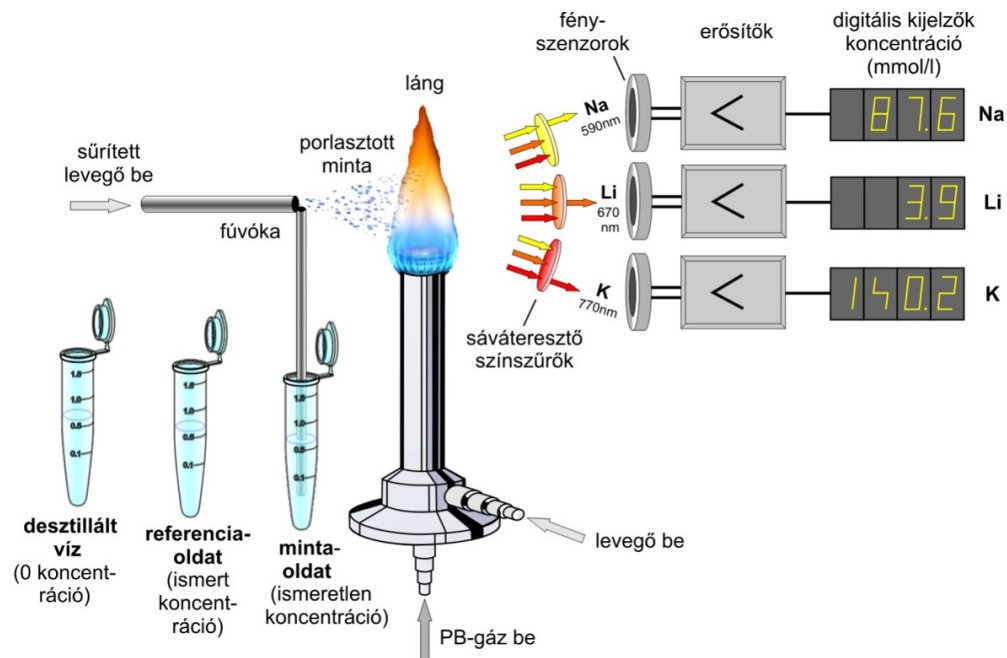
Fényemisszó gerjesztett **atom** által

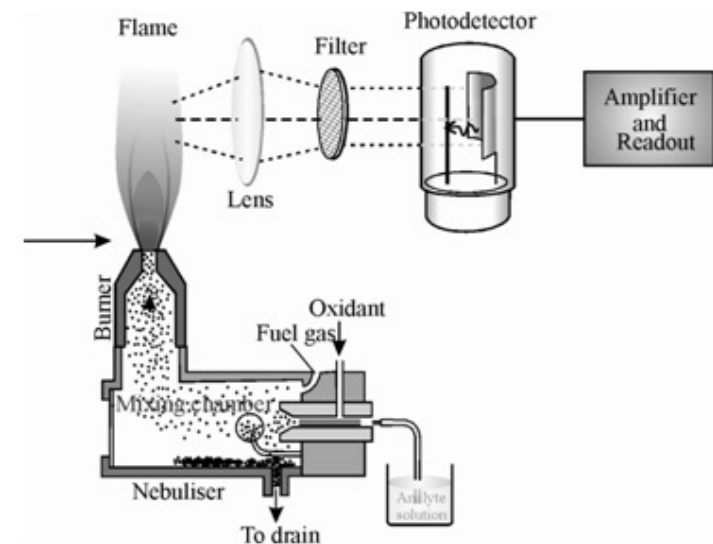
Vonalas emissziós spektrum

Emissziós spektroszkópia alkalmazása: lángfotometria

Alkáli fémek kvalitatív és
kvantitatív meghatározása

Klinikum: szérum ionok
(Na^+ , K^+) meghatározása

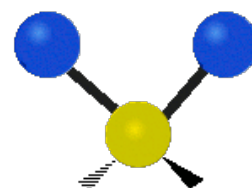
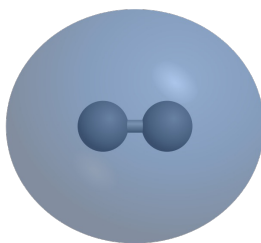
Lángfotométer

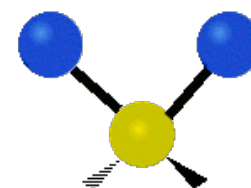

Egy gerjesztett **molekula** emissziója bonyolultabb, mert energianívói összetettek

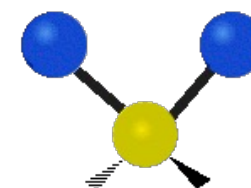
Molekula: kovalens kötéssel összekapcsolt atomok
Legegyszerűbb eset: kétatomos molekula (pl., hidrogénmolekula)

Aszimmetrikus
nyúlás

Szimmetrikus
nyúlás

Ollózás

A molekulák **vibrációs** és **rotációs** mozgásokat végeznek: **Vibráció:** kovalens kötés **mentén** történő periodikus mozgás
Rotáció: kovalens kötés **tengelye körüli** periodikus mozgás

Molekula energiája: Born-Oppenheimer - közelítés:

$$E_{total} = E_e + E_v + E_r$$

- Energia állapotok egymástól függetlenek.
- Állapotok energianívói kvantáltak.
- Átmenetek energiacsomag elnyelésével/kibocsátásával járnak.
- Energiaszintek nagyságrendje különbözik (lásd ökölszabály).

Energiák skálázódása:

$$E_e \stackrel{\sim 100\times}{>} E_v \stackrel{\sim 100\times}{>} E_r$$

$$\sim 3 \times 10^{-19} \text{ J } (\sim 2 \text{ eV}) > \sim 3 \times 10^{-21} \text{ J} > \sim 3 \times 10^{-23} \text{ J}$$

(Ökölszabály: ultraibolya > látható > infravörös)

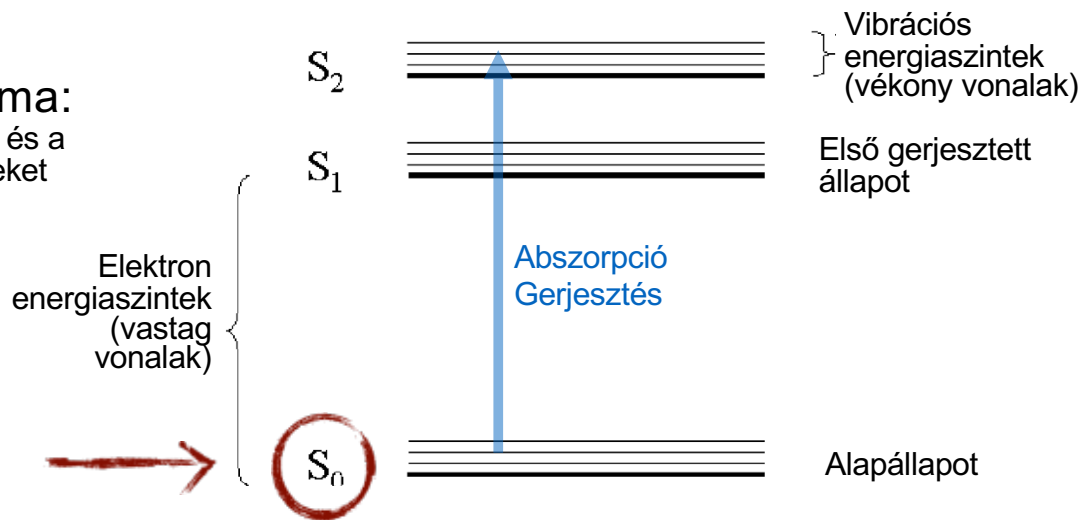
Energia állapotok ábrázolása

Alexander Jabłoński
(1898-1980)

Jabłoński-féle termséma:
egy molekula elektronállapotait, és a
köztük végbemenő átmeneteket
(nyilakkal) mutatja

Vajon mi ez az "S" (szingulett)
állapot?

Spinállapotok - a Pauli-elv

Wolfgang Pauli
(1900-1958)

- Minden kvantumállapotot csak egyetlen elektron tölthet be.
- Egy atomon belül nem létezhet két olyan elektron, amelynek mind a négy kvantumszáma megegyezik.

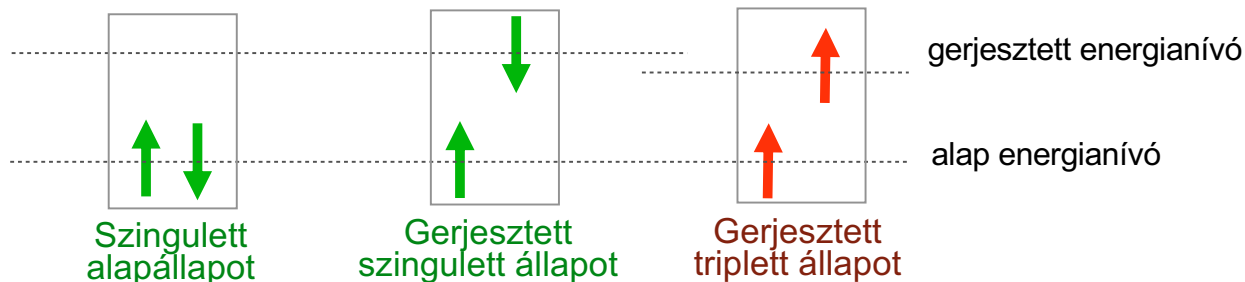

betöltött alhéj: spin párosítás
(ellentétes spinű elektronok
párosodnak)

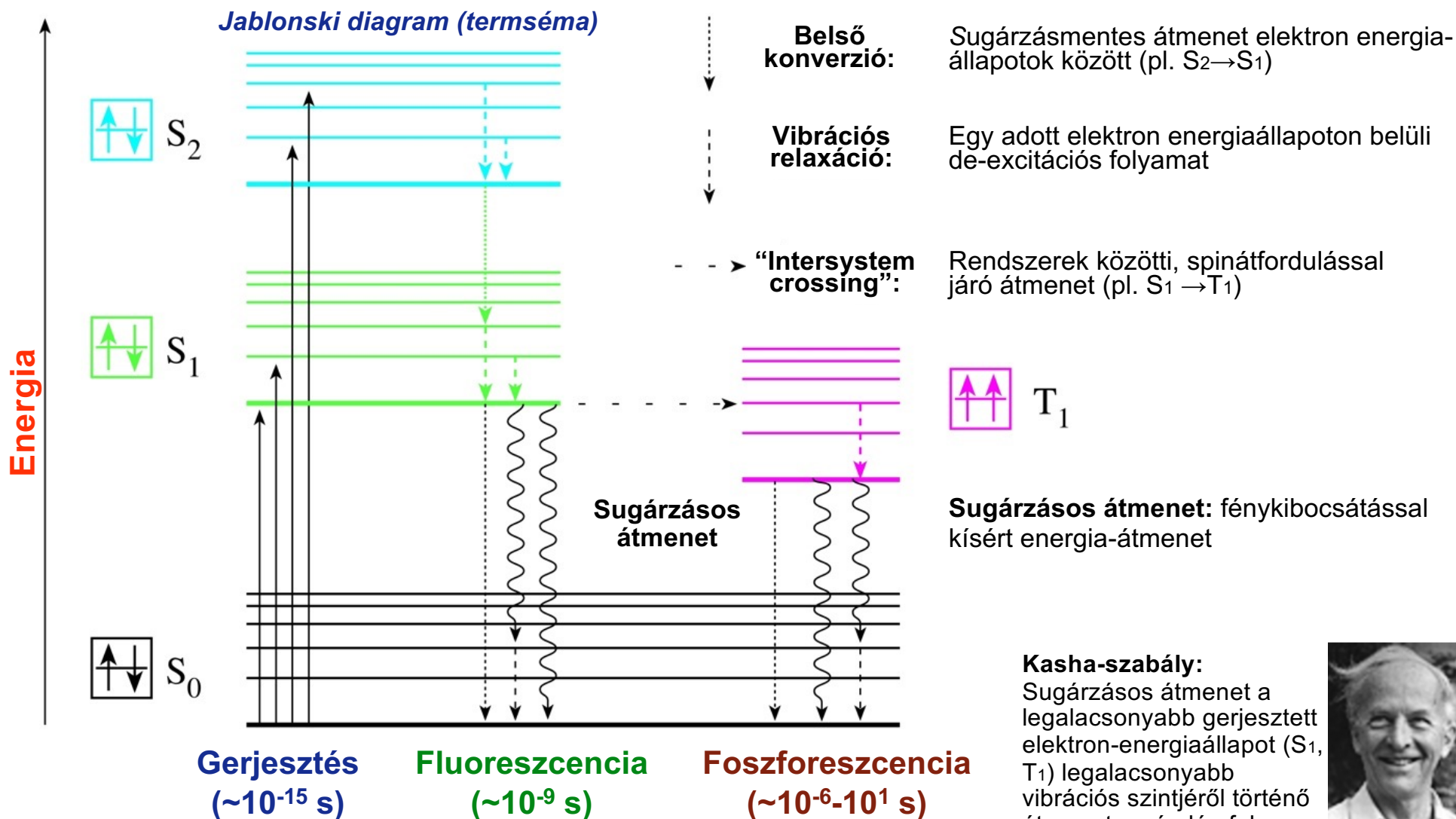
Szingulett és **triplett** állapotok: az eredő spinállapothoz rendelt mágneses momentum **orientációinak száma** (mágneses térben) = $2S+1 = 1$ (szingulett) vagy 3 (triplett). (S = eredő spin, pl. betöltött alhéj esetén $(+1/2)+(-1/2) = 0$)

S: szingulett állapot: ellentétes spinű párosított elektronok, eredő spin (S) = 0, **orientációk száma** = $(2S+1) = 1$.

T: triplett állapot: a molekulában azonos spinállapotú elektronok vannak, eredő spin = 1 (pl. $(+1/2)+(+1/2) = 1$), **orientációk száma** = $(2S+1) = 2+1 = 3$.

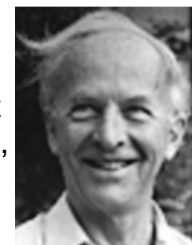

A lumineszcencia folyamatai

Kasha-szabály:

Sugárzásos átmenet a legalacsonyabb gerjesztett elektron-energiaállapot (S₁, T₁) legalacsonyabb vibrációs szintjéről történő átmenet során lép fel.

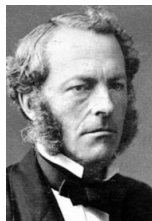
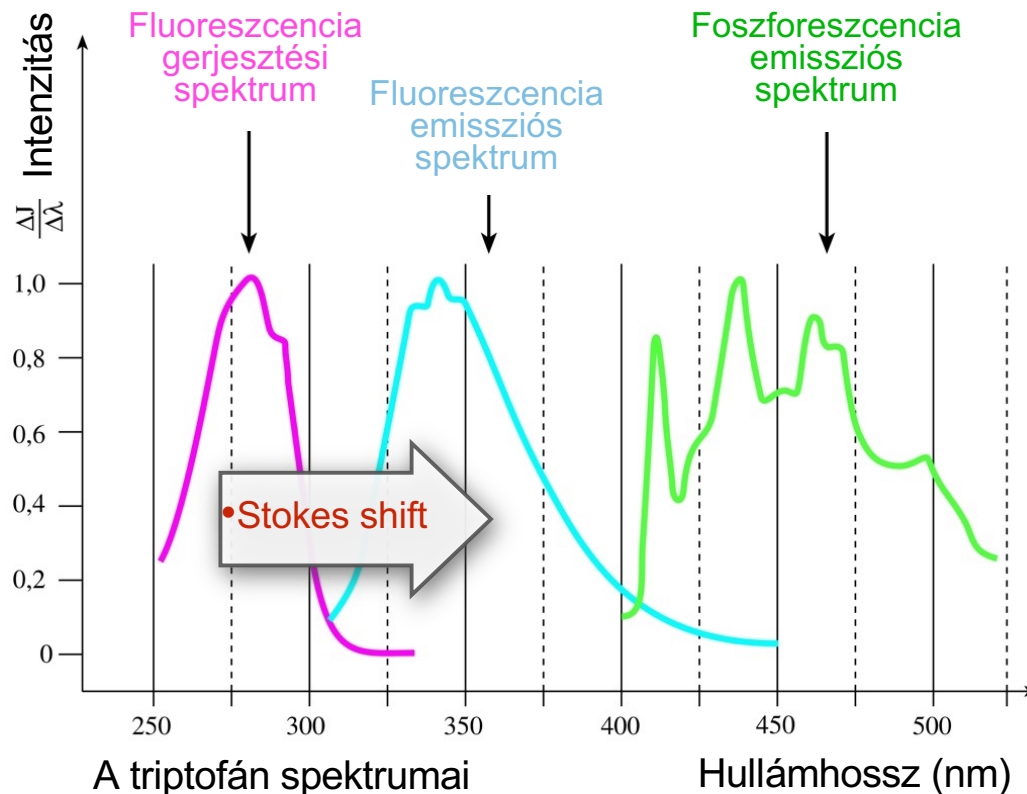
Michael Kasha
(1920-2013)

A lumineszcencia jellemzése

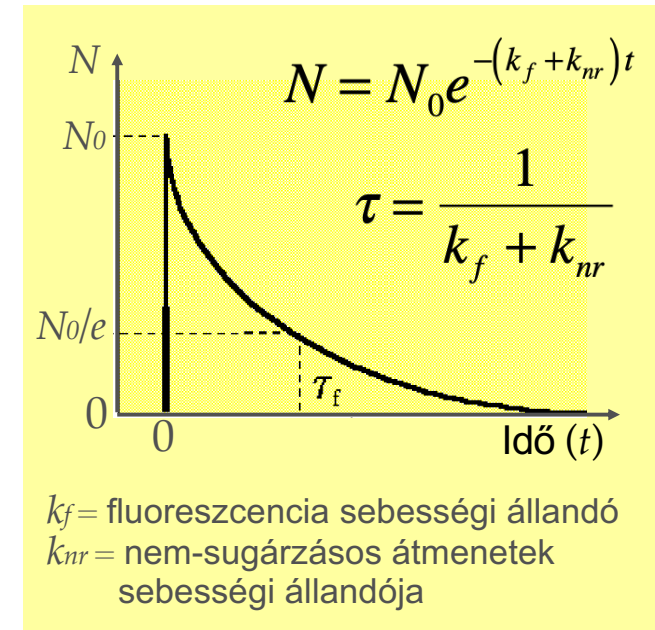
1. Spektrumok

- Sávos
- Gerjesztés-emisszió tükröszimmetrikus

George Stokes
(1819-1903)

2. A gerjesztett állapot élettartama (τ)

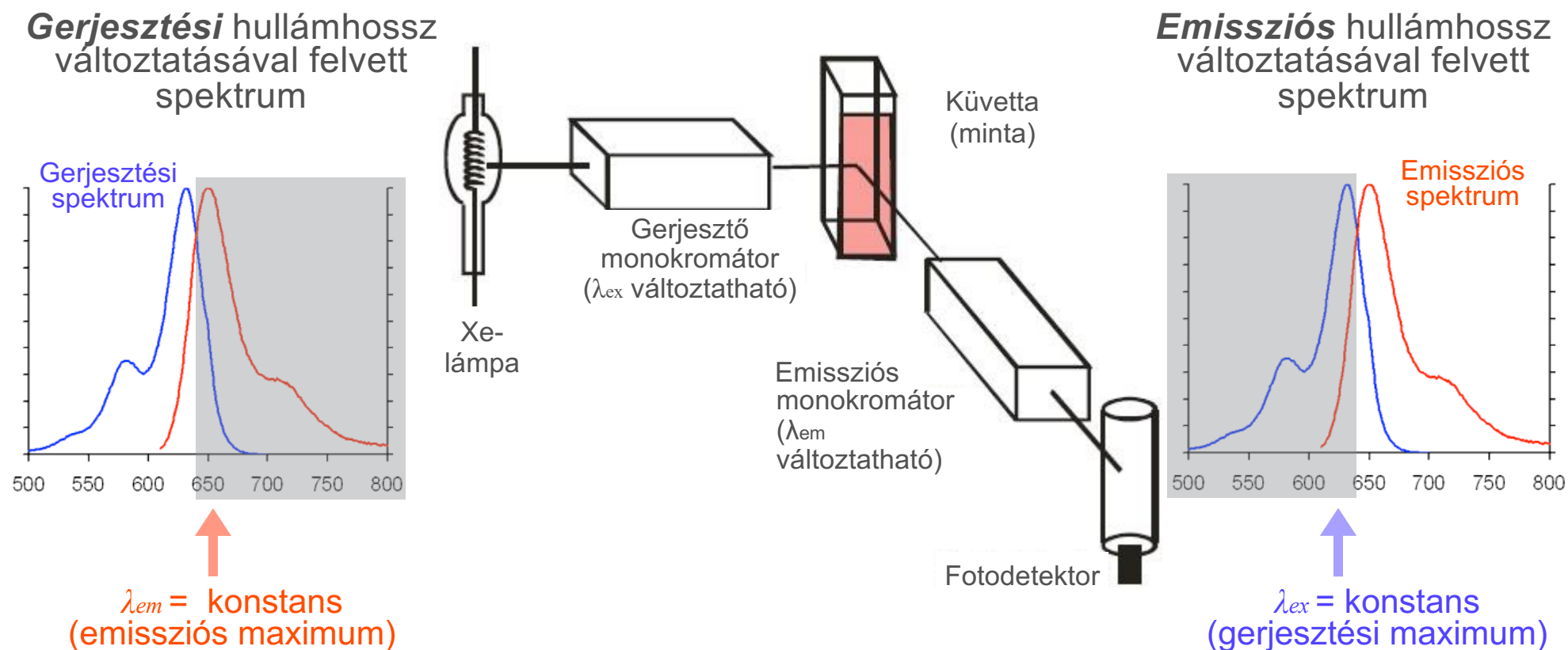

3. Kvantumhatásfok (Φ)

$$\Phi = \frac{k_f}{k_f + k_{nr}} = \frac{N_{\text{emittált foton}}}{N_{\text{abszorbeált foton}}}$$

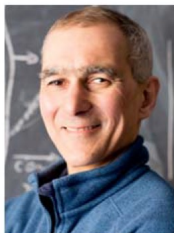
A lumineszcencia mérése

Fluoreszcencia spektrométer ("Steady-state" spektrofluoriméter)

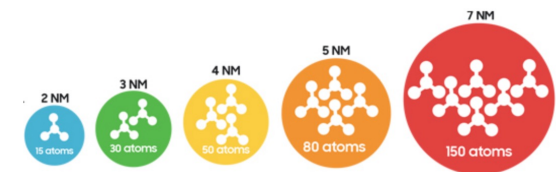
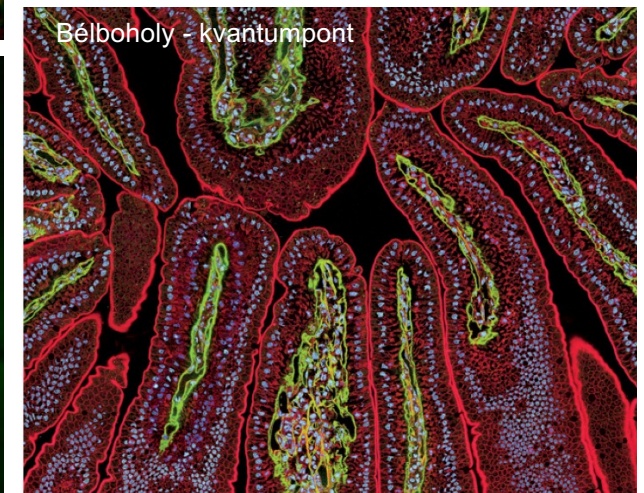
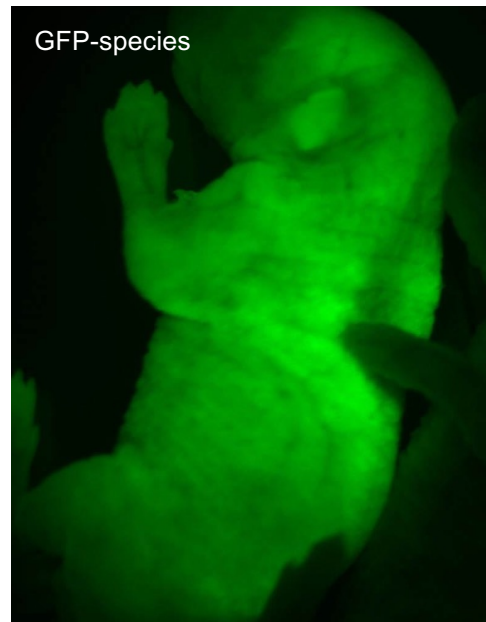
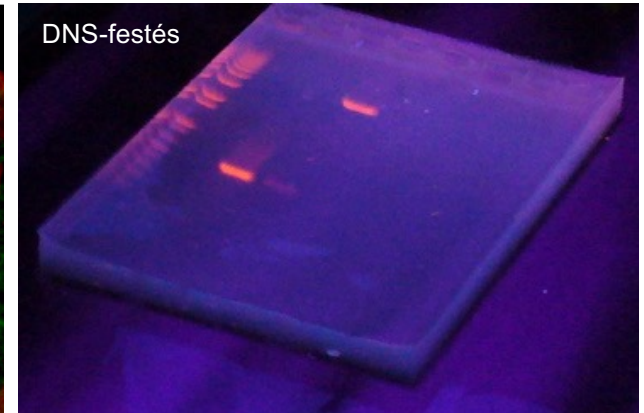
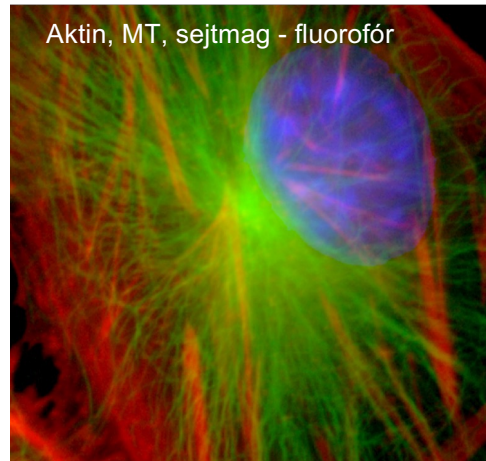

A fluoreszcencia orvosi-biológiai alkalmazásai

- Fluoreszcens jelölés fluorofórokkal
- DNS szekvenálás (lánc terminációs módszer), DNS festés (EtBr), DNS microarray technológia
- Immunfluoreszcencia
- Fluoreszcens fehérje-konjugációs technikák (GFP)
- FRET (Fluoreszcencia Rezonancia Energia Transzfer)
- FRAP (Fluorescence Recovery After Photobleaching)
- FACS (Fluorescence Activated Cell Sorting)
- Jelölés kvantum pontokkal (quantum dots)
- stb., stb.

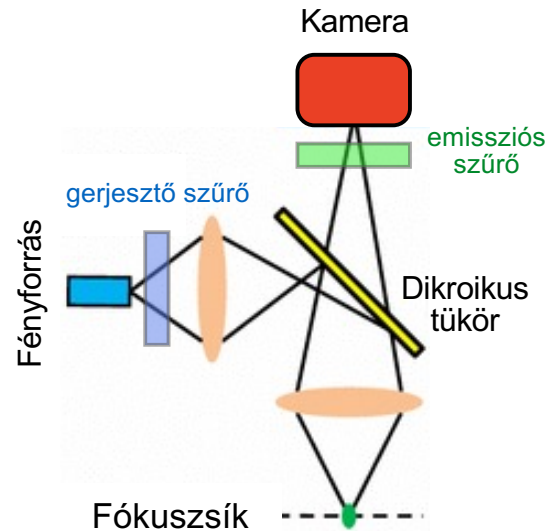
Mounqi G. Bawendi, Louis E. Brus, Alexei I. Ekimov
kémiai Nobel-díj 2023

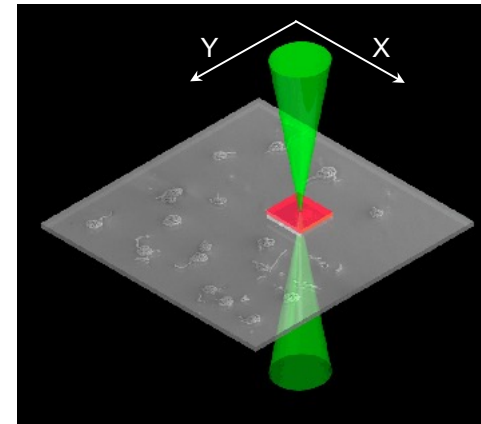
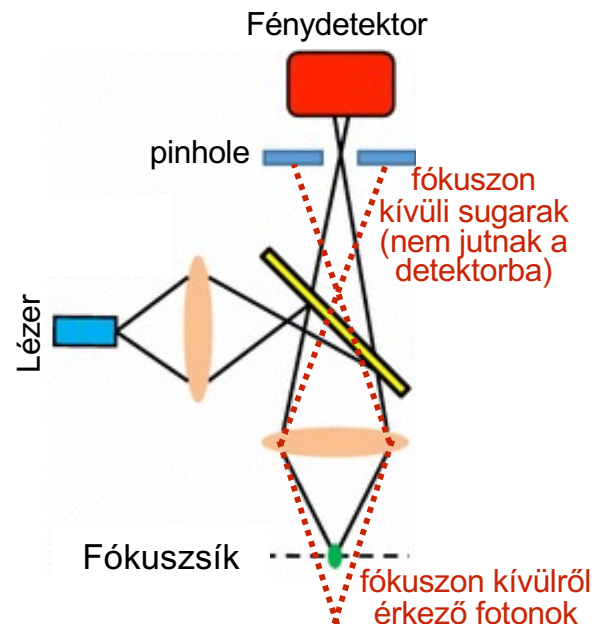
Epifluoreszcencia mikroszkóp és Lézer pásztázó konfokális mikroszkóp

„Epi”:
felületi,
felülről érkező

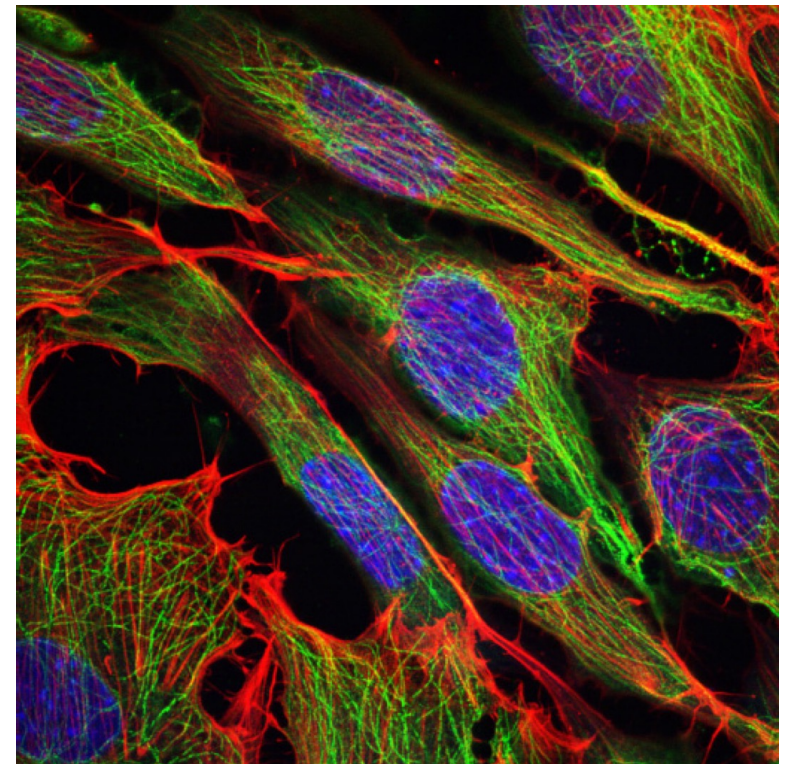
Konfokálitás:
a gerjesztő és
emissziós oldali optikai
geometria fókuszpontja
ugyanaz.

Konfokális elv:
a „pinhole”
segítségével a nem
fókuszpontból érkező
fotonok kiszűrhetők.

Pásztázás,
pontról pontra
adatgyűjtés

Zöld: mikrotubulusok;
Vörös: aktin;
Kék: sejtmag

Szuperfelbontású mikroszkópia

Kémiai Nobel-díj, 2014

Eric Betzig

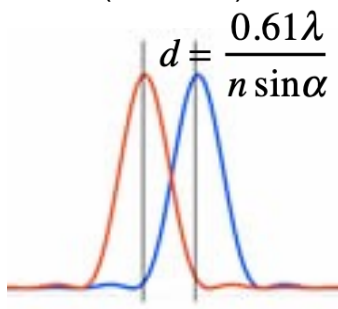
Stefan Hell

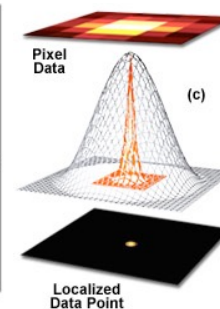
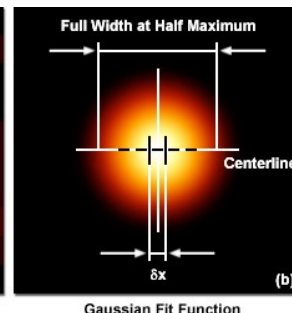
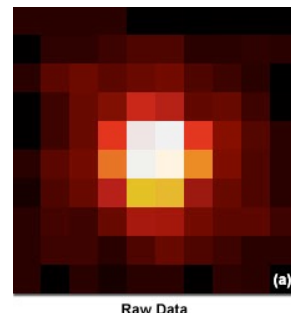
William E. Moerner

A feloldási problémát pozíciómeghatározási problémává alakítjuk!

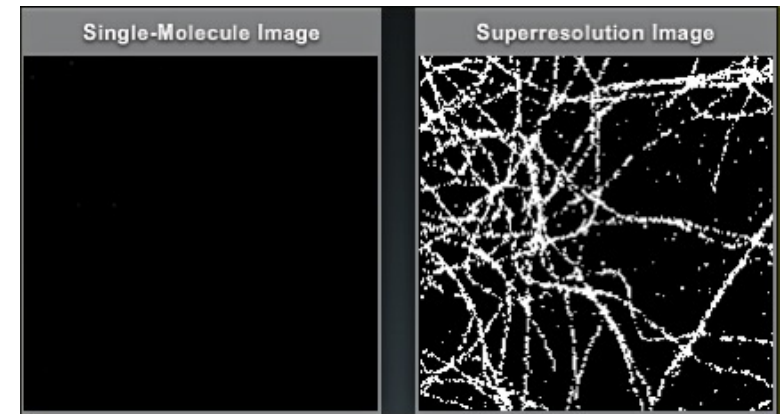
Feloldási probléma
(Abbé-elv)

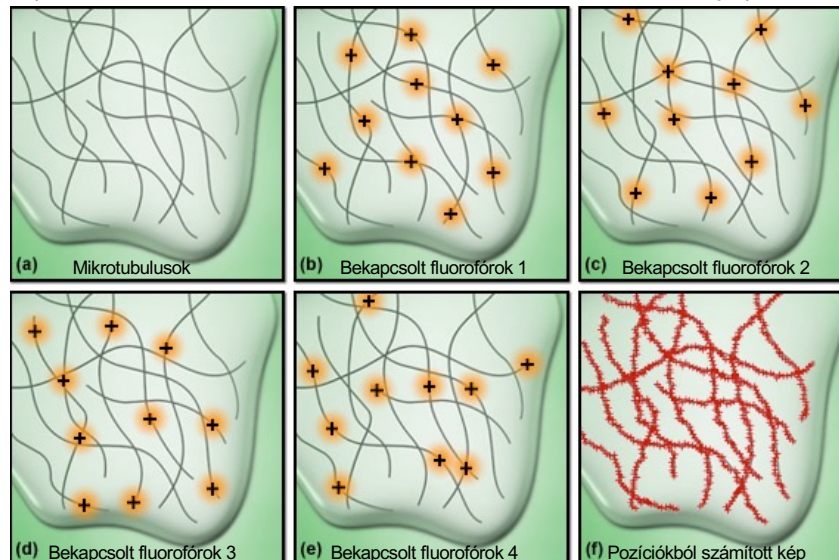
Pozíciómeghatározási probléma
(pontosság a foton számától függ)

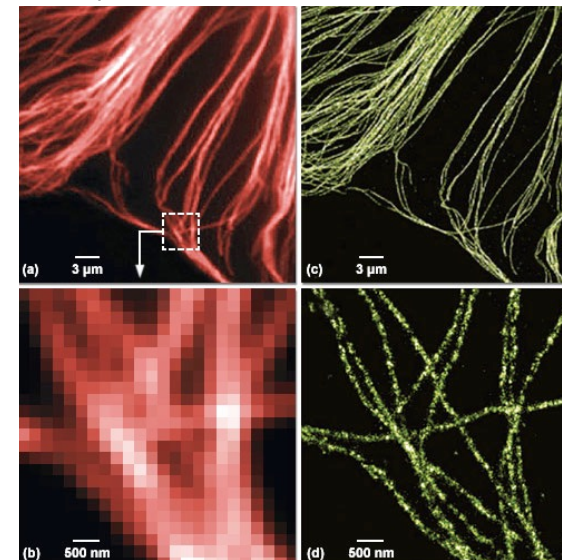
“Sztocasztikus” adatgyűjtés (egyedi fluorofórokról)

STORM (“stochastic optical reconstruction microscopy”); PALM (“photoactivated localization microscopy”)

Adatgyűjtési
folyamat

Mikrotubuláris
rendszer

OMHV

<https://feedback.semmelweis.hu/feedback/pre-show-qr.php?type=feedback&qr=CIGIENG55UU9KDVK>